

Kakšno varstvo okolja potrebujemo?

dr. Mojca Golobič

Oddelek za krajinsko arhitekturo
Biotehniške fakultete v Ljubljani

Velik del zgodovine so družbe svoj razvoj razumele predvsem kot napredek na gospodarskem področju in ga merile s količino in učinkovitostjo proizvodnje. Kasneje je merilo razvoja postala učinkovitost prodaje in obseg dobička, ki ga pretvorimo v bogastvo posameznika in družbe. Šele v drugi polovici 20. stoletja smo se začeli zavedati, da naše ravnanje nima le prijetnih posledic, temveč povzroča tudi škodo ljudem, živalim in rastlinam.

Pionirski začetki ekologije v svetu

Proizvodnja in potrošnja dobrin onesnažujeta vode, zrak, tla, sprožata naravne nesreče, bolezni in gospodarsko škodo. Hkrati z dobičkom ustvarjamo tudi smeti ter toplogredne pline. Vse to pa le redko prizadene povzročitelje, namesto njih trpijo posamezniki in na koncu družba kot celota, ki je zato manj zdrava, manj enaka, manj povezana in manj srečna. Aldo Leopold je bil morda prvi, ki je opozoril na problem povezanosti in odgovornosti ljudi za cel ekosistem. V svojem eseju, naslovljenem Etika Zemlje je v knjigi The Sand County Almanach (1949) poudaril, da je človek del biotične skupnosti, ki vključuje tla, vode, rastline, živali, celo zemljo. Vdilo pri urejanju človekove kulture pa naj bo »stanje harmonije med ljudmi in Zemljo«. V 60-ih letih prejšnjega stoletja so prizadevanja posameznikov, kot je bila Rachel Carson s svojo knjigo Nema pomlad (1962, v slovenščini 1972) ali Poročilo Rimskega kluba Meje rasti (1972), pomen okolja potisnila v ospredje zanimanja javnosti. Zahteve družbenih gibanj, kot sta Dan Zemlje (1970, ZDA) in Greenpeace (1971) po večji odgovornosti podjetij in vlad za

zdravo in kakovostno življenjsko okolje pa so vplivale na nastanek prvih okoljevarstvenih politik, ki so z zakonodajo uredile predvsem mejne vrednosti onesnaževanja okolja. Zaradi svoje preventivne vloge je še posebej pomemben ameriški zakon o obveznih presoajah vplivov na okolje za načrtovane projekte.

Slovenska prizadevanja

V tistem času slovenska zavest in znanje o okolju nista prav nič zaostajala za svetom. Dobili smo svoje publikacije, kot je Človek proti naravi Franceta Avčina (1969) ali Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji (1972). Čeprav smo zakonodajo o presoji vplivov na okolje dobili razmeroma pozno (1993), pa so bile prve presoje v Sloveniji narejene že v začetku 70-ih v sodelovanju strokovnjakov z Ljubljansko banko, ki je posojila podjetjem odobrila šele na osnovi pozitivne ocene vplivov na okolje.

Okoljska zavest

Okoljsko ozaveščeno razmišljanje in govorjenje danes prevladuje na številnih področjih javnega in zasebnega življenja. Imamo zakonodajo, ki postavlja mejne vrednosti onesnaženja, kaznuje onesnaževalce in spodbuja okoljsko prijaznejše oblike ravnanja. »Zelene tehnologije« oglašujemo kot gospodarsko priložnost. Z upravljanjem okolja se ukvarjajo številne stroke, pred posegi v okolje opravimo različne presoje, izdajamo soglasja in dovoljenja, spremljamo in nadzorujemo izvajanje. Pa je to dovolj? Ali morda celo preveč? Uporaba besed, kot so trajnostni razvoj, ločevanje odpadkov, varčevanje z energijo, obnovljivi viri energije itd. je postala tako vsakdanje samoumevna, da velikokrat niti ne razmišljamo, kaj nam sporočajo oziroma zaradi česa so v prvi vrsti nastale. Po drugi strani pogosto slišimo, da so okoljevarstveni standardi ovira za uspešnejši gospodarski razvoj Slovenije. Župani tarnajo, da zaradi preobilice zahtev, ki jih postavljata EU ter v njenem in svojem imenu država Slovenija, ne morejo smiselno načrtovati razvoja v svojih občinah, investitorji se pritožujejo, da ne najdejo prostora za dejavnost, ki prinaša delovna mesta. Postavljanje in

višanje varstvenih normativov znotraj posameznih institucij, ki so odgovorne za ravnanje z naravnimi viri (kmetijstvo, vodarstvo, gozdarstvo, ohranjanje narave itd.), pogosto vodi v konflikte in onemogoča razvojne pobude.

Popravni izpiti

Velik del današnjih prizadevanj na področju varstva okolja je namenjen reševanju problemov, ki smo si jih z nepremišljenimi razvojnimi odločitvami ustvarili sami. Takšni popravljalni ukrepi so vedno bolj razširjeni. Poglejmo na primer poplavna območja. Najprej poselimo poplavno ravnico, prostor, ki ga je reka že od nekdaj – resda občasno – imela zase. Zato moramo izvesti protipoplavni ukrep, recimo zgraditi nasipe. Ti nam ob vodotoku navzgor in navzdol povzročijo nove probleme, ki jih spet rešujemo na račun bolj oddaljenih krajev. Namesto, da bi se dolgoročno iz takih območij umikali, nam (zelo sodobna in po evropski povzeta) zakonodaja omogoča, da na poplavnem območju gradimo, če le zagotovimo protipoplavne ukrepe, to pa je z vidika celovitega upravljanja porečja katastrofa. Nekaj podobnega je z nadomestnimi kmetijskimi zemljišči ali nadomestnimi habitati. Z eno roko uničujemo, z drugo popravljamo ali »ustvarjamo« na novo. Pri tem se ne zavedamo, da človek nikoli ne more urediti narave enako dobro, kot je to naredila sama. V svoji želji po nadzoru vanju pozabljamo, da bi se narava sama dobro upravljala, če bi mi bolj pazljivo ravnali z njo. Vnaprej bi morali razmisliti, ali to, kar delamo, sploh potrebujemo, in kako svoje ravnanje prilagoditi naravi. V nadaljevanju bomo zato najprej predstavili pristop prostorskega načrtovanja in presoje vplivov na okolje, ki nam omogoča tak vnaprejšnji razmislek. Nato bomo spregovorili še nekaj o upravljanju okolja ter nazadnje o znanju in procesih odločanja, ki so odločilni za to, kako modro bomo z našim okoljem ravnali.

Okolje v prostorskem načrtovanju

Prostor je morda najpomembnejši omejen naravni vir, ki ga premore Slovenija. Kar danes pozidamo, tega ne bomo več dobili nazaj v isti obliki. Odsek gorenjske ceste

med Črnicem in viaduktom Peračica je izjema, ki potrjuje to pravilo. Potem ko so zgradili avtocesto, so staro regionalno »preoral« v travnik oziroma polje. Seveda ni enako rodovitno, kot je nekdaj bilo, a je vsaj približek. Z odločitvijo o rabi prostora obenem določimo tudi, koliko naravnih virov v tem prostoru bomo porabili, koliko onesnažili in koliko odpadkov bomo ustvarili. Prostorsko načrtovanje mora uskladiti pobude in interese, ki si glede spreminjanja ali ohranjanja prostora pogosto nasprotujejo. Varstvo naravnih vrednot, zavarovanih območij narave, kulturne dediščine, vodnih virov, kmetijskih zemljišč itd. je treba uskladiti z željami po novih stanovanjih, delovnih mestih, cestah. Pri tem se moramo zavedati, da naravni procesi že sami po sebi nenehno spreminjajo okolje – v kombinaciji s človekovo rabo pa ves čas nastajajo novi vzorci v krajini. Prav na ta način so v zgodovini nastale tudi najbolj kakovostne krajine, ki jih danes občudujemo in varujemo. Zato je njihovo varstvo v resnici zelo zapletena naloga – še posebej, ker je ohranjanje v čim bolj izvorni in nespremenjeni obliki vprašljivo oziroma celo neizvedljivo. To pa še ne pomeni, da lahko opravičimo vsakršni poseg v prostor. Krajina v Lipici je, na primer, nastala kot rezultat zelo posebnih naravnih danosti Krasa in reje Lipicanske pasme konj. Danes jo nedvomno prepoznavamo kot posebno kakovost, a je ne moremo varovati in »nadgraditi« z igriščem za golf. Če bi npr. k Plečnikovi

arhitekturni dediščini prizidali halo kakšnega mega trgovca, bi jo vsi razumeli kot razvrednotenje. Podobno je golf igrišče v primerjavi z Lipico le banalna krajina, ki se povsod pojavlja na enak način, podrejen »tehnologiji« igranja golfa. Povrh vsega pa je omejevanje dostopa nesprejemljivo za kulturno dediščino, če seveda ni neogibno zaradi varovanje njenih dediščinskih vrednosti.

Presoja vplivov na okolje

Pomembna varovalka, ki naj bi ščitila okolje pred (pre)velikim razvrednotenjem, so presoje vplivov na okolje. To je preventivni ukrep, s katerim vsako zamisel vnaprej preverimo z vidika njenih posledic za okolje. V Sloveniji se presoje izvajajo na dveh ravneh: prvič pri pripravi prostorskih načrtov in razvojnih programov, kjer presojamo, ali je razmestitev dejavnosti v prostoru v skladu z lastnostmi prostora: ali nismo na primer načrtovali težke industrije ravno nad podzemnim zbiralnikom pitne vode, ali pa cestnega vkopa na nestabilnem zemljišču, kjer lahko sprožimo zemeljski plaz. V zadnjem času je posebej v ospredju skrb za življenjske prostore posameznih vrst rastlin in živali, ki jih na svoje sezname ogroženih uvršča EU. Z mrežo varstvenih območij Natura2000 skušamo zagotoviti, da so ti prostori posebej skrbno obravnavani. Taka območja imamo v Sloveniji kar na 36 % površine, kar na eni strani kaže na veliko biotsko pestrost naše države, na drugi strani pa

tudi na vpliv, ki ga imajo službe in organizacije za ohranjanje narave pri odločanju o rabi prostora.

Druga raven presojanja vplivov na okolje je presoja konkretnega projekta, ki mora biti opravljena, preden pobudnik pridobi dovoljenje za gradnjo. Presoje ni treba opraviti prav za vsako hišo, pač pa za večje objekte, ki jih določa zakonodaja, kakršne so na primer farme živali, žičnice, proizvodni in energetski objekti itd. S to presojo zagotovimo, da je tudi uporabljena proizvodna tehnologija v vidika okolja ustrezna.

Upravljanje okolja

Slovenska zakonodaja za upravljanje naravnih virov zahteva načrte upravljanja. Tako imamo načrte upravljanja povodij in porečij, gozdno-gospodarske načrte, načrte upravljanja z območji Natura2000 in z zavarovanimi območji narave, kot so nacionalni, regijski in krajinski parki. S temi načrti določimo upravljalca, cilje upravljanja ter ukrepe za njihovo uresničevanje. Ukrepi so navadno podrejeni ciljem posameznega področja upravljanja in prostora ne obravnavajo celovito, pogosto pa so tudi neusklajeni z drugimi področji. Za primer lahko vzamemo kar omrežje Natura2000. Zavarovanje narave se zdi gotovo dobra zamisel; vendar pa je tudi dobrega lahko preveč. Nekatere občine morajo namreč na več kot 80 % svojega ozemlja »ohranjati ugodno stanje habitatov«. Način življenja in dela v teh območjih mora biti podrejen zahtevam varstva narave, kar lahko za nekatere občine pomeni oviro za razvoj. Drug primer so kmetijska zemljišča, ki jih je treba zavarovati pred pozidavo, da bi ohranili možnost za preskrbo s hrano. V Sloveniji so za obdelovanje najboljša tla na dnu dolin, ravno tam, kjer so tudi naselja, zato so pritiski po širjenju poselitve na kmetijska zemljišča zelo veliki. Po drugi strani pa varovanje posamičnih parcel kakovostnih kmetijskih zemljišč sili graditelje, da svoje objekte postavijo dlje od naselij, v strmejša pobočja, gozd – rezultat pa je razpršena poselitev, ki kviri podobo krajine, predvsem pa je izjemno draga in neracionalna, saj je treba do vsake take

Slika 1: Kakovostno krajino je ustvaril tudi človek z ravnanjem, ki je usklajeno z naravo.

Slika 2: S presojo vplivov na okolje želimo preprečiti, da bi posegi v prostor povzročili negativne vplive na vodo, tla, rastline in živali, privlačnost krajine, človekovo bivalno okolje.

Slika 3: Razpršena poselitev je eden od izrazitejših primerov degradacije prostora, ki je nastala zaradi slabega upravljanja.

Znanje o okolju

Prihodnost našega okolja je torej načeloma odvisna od tega, kako je urejeno varstvo, upravljanje in načrtovanje, dejansko pa od vsakodnevnih odločitev o (ne) delovanju, ki jih sprejemajo posamezniki, podjetja, občine in država. Kako dobre bodo te odločitve, je odvisno tako od znanja, ki ga imamo o problemu, kakor tudi od načina, kako (in kdo) odločitve sprejema. Postopki odločanja so vselej občutljiva mešanica stroke in politike. Pri prvem ima pomembno vlogo izobraževanje: vse od najzgodnejših let v vrtcih, pa do najzahtevnejših univerzitetnih in doktorskih programov. Pomembno je, da imamo strokovnjake, ki so kos najtežjim vprašanjem v zvezi z delovanjem okolja in človekovimi vplivi. Vendar je malo napak storjenih zaradi pomanjkanja znanja, precej več pa zaradi zlorabe odločanja,

samovolje in razkazovanja moči. Ravno v tem je tudi najresnejša grožnja za slovensko okolje, saj lahko sproža celo vrsto problematičnih posegov v okolje, ki so pogosto celo nepopravljivi. Pozidava mestnih zelenih površin, slabe izbire cestnih tras, umestitev novih objektov v območja poplav in zemeljskih plazov, poplava oglasih panojev, še veliko bi lahko naštevali. Življenjskega okolja in naravnih dobrin namreč ne moremo proizvesti v tovarni, kot lahko potrošne dobrine, zato se o njih ne moremo preprosto odločati po tržnih načelih ponudbe in povpraševanja. Za okolje, ki je javna dobrina, mora skrbeti država, s tem pa hitro pride do vprašanja, kdo naj v imenu državljanov odloča. Velikokrat slišimo, da naj bi to bili strokovnjaki, ki imajo največ znanja in so najbolj nepristranski. Vendar pa so znanstveniki izurjeni v iskanju resnice le na svojem,

hiše posebej speljati cesto, elektriko; kanalizacija je zahtevna in predraga; ceste je treba plužiti in odvažati smeti...

pogosto precej ozkem področju: biolog jo bo iskal tam, kjer je dobro za rastline in živali, geolog tam, kjer je dobro za tla, gozdar za gozd itn. Kateremu strokovnjaku naj prepustimo odločitev? In če nekaj o okolju vemo, ali vemo tudi, kako naj mi ravnamo? Ali naj iz dejstev, da Volovjo reber v povprečju preleti npr. 10 parov planinskih orlov letno, dva para pa tam tudi gnezditja, izpeljemo odločitev, da tja lahko postavimo vetrno elektrarno – ali da je ne smemo? En in edini pravilen odgovor na vprašanje, kako naj prav ravnamo z okoljem, namreč (še) ne obstaja – moramo ga ustvariti, poiskati – to pa je mogoče le v skupnem dogovoru, v iskanju tega, kar je najbolje za vse. Odločitev v zgornjem primeru seveda mora upoštevati podatke o orlih, poleg tega pa še celo vrsto drugih stvari, med drugim možnosti razvoja za prebivalce, neogibnost pridobivanja energije iz obnovljivih virov itd.

Seveda tudi druga skrajnost ni dobra, ko se ne glede na vse strokovne argumente politični veljaki odločijo sami ali na nagovarjanje nekaterih vplivnih družbenih skupin. Čeprav politiki formalno sprejemajo politično odgovornost za takšne odločitve, pa jih ljudstvo zaradi napak pri ravnanju z okoljem še nikoli ni poklicalo na odgovornost. Posledice v okolju se običajno pojavijo šele čez več let, zato politiki nimajo težav pristati na povzročanje dolgoročne škode na račun kratkoročnih koristi.

Odločanje o okolju

Kako naj si torej strokovnjaki, politiki in »navadni« ljudje razdelijo vloge pri odločanju o okolju? Iskanje rešitev in odločanje bi moralo temeljiti na osnovi partnerstva in pogajanj, v katera so vključene vse prizadete interesne skupine (deležniki). Zato morajo pravi so-odločevalski (participativni) postopki vključevati tudi najširšo javnost in neorganizirane posameznike ter jim dati večjo vlogo pri vplivu na možne odločitve in na izbiro med rešitvami. Tudi ti pristopi imajo svoje slabosti. Poleg tehničnih težav, kot je časovna in finančna zahtevnost ter potreba po usposobljenih voditeljih postopkov, je glavni problem zagotavljanje enakopravne zastopanosti. Obstaja tveganje, da bodo posamezne

skupine ne le vsilile svoje rešitve, temveč jih tudi predstavile kot javni interes. Uveljavljanje so-odločevalskih postopkov je počasno in težko tudi zato, ker kljub izrečeni podpori v resnici nimajo zagovornikov med strokovnjaki. Način razprave, ki jo zahtevajo so-odločevalski postopki, jih namreč postavlja v drugačen, manj vpliven položaj, zahteva pa tudi bolj odprt način odločanja in drugačno komunikacijo, ki je večina strokovnjakov niti ni vajena niti je ne obvlada. Zato se soodločanju najraje izogibajo, če mu že odkrito ne nasprotujejo.

Zaključek

Ali je torej mogoče trditi, da družbeni odnosi določajo, v kakšnem okolju bomo živeli? Pogled v zgodovino potrjuje to tezo: mar niso piramide lahko le rezultat sužnjelastniških odnosov? Ali ni pojav razpršene gradnje logična posledica v svobodo posameznika in zasebno lastnino zaverovane ameriške družbe? O tem, kakšno okolje bi ustvarilo soodločanje, lahko za enkrat bolj ali manj le ugibamo. V političnih dokumentih ima tak pristop formalno podporo: v Agendi 21 piše, da je pot k trajnostnemu razvoju možna le ob sodelovanju lokalnih skupnosti in njihovih prebivalcev. Aarhuska konvencija zavezuje države k informiranju in soodločanju prebivalcev o zadevah, povezanih z okoljem. Tudi strokovna literatura zagovarja prispevek so-odločevalskih pristopov k zagotavljanju transparentnosti, vključenosti, poštenosti odločanja. Po drugi strani pa ostajajo ocene kakovosti rezultatov različnih odločevalskih praks pogosto na ravni ugibanja. Če nič drugega zato, ker so pravi soodločevalski pristopi v praksi še vedno prej izjema kot pravilo. Zato je morda vsaj toliko, kot izvrstno strokovno znanje, pomembno, da v izobraževalnem procesu vzgojimo predvsem dejavne, kritične in konstruktivne državljane, ki razumejo probleme v družbi, znajo postavljati prioritete ter strokovno pošteno in človeško občutljivo delovati za javno dobro.